

Статус державної мови та перспективи її викладання у світлі результатів Болонського процесу

*К.О. Ганюкова,
кандидат філологічних наук,
доцент
(Академія адвокатури України)*

*Н.В. Ботвина,
кандидат філологічних наук,
доцент
(Академія адвокатури України)*

РЕЗЮМЕ

Стаття посвячена рассмотрению проблемы статуса государственного языка и перспектив его преподавания в свете результатов Болонского процесса. Ключевыми моментами в возвращении конкретным языкам роли функциональных названы: ориентация на изменяемость трудовой деятельности, преодоление коммуникативного разрыва, усиление престижа языка, трактовка государственной языковой политики как системного взаимодействия факторов открытого обмена информацией и структурированного преподавания государственного языка на основе мобильной взаимосвязи уровней и целей личностно-ориентированного обучения.

SUMMARY

The article is devoted to the state language status and perspectives of its teaching problem's consideration in the context of the Bologna process results. Several key moments have been pointed out in solving problem of returning the role of functional languages to concrete ones which are: being oriented to the changeability of job activities, removing the communicative gap, strengthening prestige of a language, considering state language policy as the systematic interaction of factors of both the open information change and structured teaching state language on the basis of mobile connection of personally oriented teaching's levels and aims.

Входження до єдиної сім'ї європейських народів, звернення до європейських політичних і культур-

Ключові слова: *змінність виробничої діяльності; глобалізація міжкультурного спілкування; комунікативний розрив; престиж мови; офіційна мова; функціональність мови; зняття методико-психологічного бар'єру; мотивація; відкритий обмін інформацією; активація словникового фонду*

них традицій вважається в наші дні ключовою ланкою відкриття України світу, переходу від закритого тоталі-

тарного до відкритого демократичного суспільства. Для освіти України, у культурно-цивілізаційному аспекті, європейська інтеграція – це систематизація державної системи освіти за базовими принципами зазначеної співдружності на основі вітчизняних традицій.

“Болонським процесом” прийнято іменувати діяльність європейських країн, спрямовану на узгодження їх систем вищої освіти. Основний зміст Болонської декларації, прийнятої 19 червня 1999 року, полягає в зобов’язанні країн-учасниць до 2010 року привести свої освітні системи у відповідність певному єдиному стандарту. “Європа знань” є на сьогодні широко визнаним незамінним фактором соціального і людського розвитку” [1, 6] – так формулюються вихідні позиції учасників процесу в тексті декларації.

Однією з найпоширеніших ідей, що їх пов’язують зі здійсненням завдань перетворення змісту й форми освіти, є ідея необхідності її гуманізації. Вона полягає в спрямуванні її компонентів на становлення і вдосконалення особистості суб’єктів навчання, стимулювання й гармонізацію їхнього розвитку. Відтак гуманізація має бути “не просто збільшенням кількості дисциплін соціально-гуманітарного профілю, а зміною внутрішніх орієнтирів освіти” [2, 311]. Передовсім гуманізація освіти має на увазі переосмислення двох основних її функцій. Одна, звернена до суспільства й міцно асоційована з традицією, полягає в забезпеченні неперервності його функціонування через передачу новому поколінню певної сукупності “норм діяльності” – цінностей, установок, знань, умінь, навичок, правил поведінки. Друга функція, звернена

на індивіда, полягає в підготованні його до життя у суспільстві, в тому, щоб допомогти знайти в ньому гідне місце, належним чином адаптуватися до його вимог.

Інтернаціоналізація світового соціального та економічного простору, його глобалізація є прикметною ознакою кінця ХХ – початку ХХІ століття. У ділову взаємодію вступають носії різних культур, ущільнюються мовні зв’язки, прискорюються темпи спілкування і передачі інформації, звідси впливає багато проблем комунікативного характеру – подібність або різниця моральних, етичних вимірів, звичаїв та ритуалів, наявність мовних стандартів [3, 5]. Стає важливим не лише оволодіння державною або іноземною мовою, а й опанування навичок ділового спілкування з представниками різних культур.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку вищої освіти, в тому числі в галузі лінгвістичної підготовки, є зокрема:

- її особистісна орієнтація;
- її розвиток як відкритої державно-суспільної системи, з’ясування параметрів якого є головною метою нашої розвідки.

Сучасна вища освіта є інструментом виховання громадянина держави Україна, гармонійно розвиненої особистості, для якої підвищення свого загальноосвітнього і професійного рівня означає зміцнення своєї держави. Тому розвиток вищої освіти неминуче підпорядковується закону змінності праці, що викликає потребу розрізнення двох процесів і їх реальних результатів – освіти і професійної підготовки. Відповідно до ступеневої освіти підготовка фахівців (4 ступені) орієнтована на мобільність і мінливість соціальної і виробничої

діяльності, адаптація ж до них в останні два десятиліття виступає як одна з ознак рівня освіти.

В Україні у межах діяльнісного підходу означення терміну “кваліфікація” змістово більш наповнене та диференційоване, і для національного розвитку вищої освіти у контексті Болонського процесу цей факт має велику вагу. Вітчизняна програма вищої освіти певного напрямку підготовки є вимогливішою від загального рівня, але менш гнучкою через традиційну спрямованість вищої професійної освіти на певну первинну посаду. В ідеалі ж вища школа повинна готувати випускника не до конкретного робочого місця, а до вільного пошуку роботи на ринку праці.

Засвоївши навички володіння державною (так само, як і іноземною) діловою мовою, в контексті глобалізації міжкультурного спілкування громадяни України повинні, на нашу думку, знати і вміти розглядати:

- основні етапи становлення української мови як державної;
- параметри зв'язку мови й національної картини світу;
- основні положення міжнародного мовно-етичного кодексу ділової людини;
- основні правила сучасного ділового, службового та телефонного етикету;
- загальні (і порівняльні) правила оформлення різних видів письмових документів, ведення ділового листування;
- стратегію і тактику переговорного процесу;
- найважливіші ознаки високої культури мовлення;
- етичні аспекти культури дискусії та шляхи і засоби врегулювання конфліктів;

- техніку самопрезентації (в тому числі вербальної) в колі ділових людей.

Жодне суспільство, на якому б рівні воно не знаходилося, не може існувати без мови. Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує низку функцій, життєво важливих як для самої мови, так і для цього суспільства. Мова, якою не спілкуються, стає мертвою; народ, який втрачає свою мову, зникає. Але додамо: вона є засобом спілкування тільки для тих, хто її знає. Для тих, хто її не знає, вона є засобом роз'єднання, сепарації, відокремлення своїх від чужих. Спілкуватися за допомогою якоїсь мови можуть лише носії цієї мови. Тільки для них вона є засобом ідентифікації, ототожнення в межах певної спільноти.

Проблеми “мова і народ”, “мова і особистість” є актуальними і неперехідними впродовж уже досить довгого часу – від епохи еллінізму до наших днів, — оскільки мова, за визначенням багатьох європейських вчених (В. Гумбольдта, О. Потебні, Л. Вайсгербера, М. Хайдеггера, К. Леві-Стросса та ін.), — це духовна субстанція, культурний код, вербалізований інтелект як народу, нації в цілому, так і окремої особистості. Тому цілком закономірною є незмінна увага до цих проблем філософів і мовознавців, культурологів і політиків, соціологів і психологів. З огляду на це принципове значення для сучасного мовознавства і, зрештою, етно- та соціолінгвістики мають дослідження особливостей мовної картини світу як способу відбиття реалій у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цих реалій крізь призму мовних та національно-культурних особливостей, властивих як певній мовній спільноті, так і окремій особистості.

У сучасному мовознавстві цей напрям досліджується через врахування різних елементів мовної компетенції, під якою розуміють “рівень знань своєї мови певним індивідом” [4, 130].

Те, що національні мови сприймаються оточуючими по-різному, відзначалося протягом століть. Іспанський король Карл V говорив, що, на його думку, німецькою доречно говорити з солдатами, англійською – з кінями, італійською – з жінками, а іспанською – з Господом Богом. Вінченцо Спінеллі помітив, що італійською мовою співають, іспанською декламують, французькою танцюють і лише португальською справді говорять. Отже, стикаючись з різноманіттям культур, ми простежуємо й причини комунікативного розриву, який виявляється у трьох формах: мовній, практичній та культурній.

Пізнання народу, його культури, його ментальності іншими народами може бути поверховим і глибинним, всебічним. Для глибинного пізнання народу необхідне знання його мови. У цьому випадку мова виконує функцію зв'язку між народами. Пропагуючи свою мову в світі, ми пропагуємо власну культуру, її надбання, збагачуючи світову культуру. Згадаймо, яке враження на Європу справили гастролі українського хору Кошиця перед Першою світовою війною, відкривши світові цілий материк оригінальної і багатющої культури, а з нею і наш народ. Так за допомогою мови відбувається “переливання” духовних цінностей, транспортування їх іншими мовами, завдяки чому наша духовність стає органічною частиною духовності інших народів, а існування нашого народу стає з маловідомого у світі факту невід'ємним чинником світової цивілізації. І дуже прикро,

коли з тих чи інших причин існують у мові прогалини, лакуни, незаповнені ділянки. Наявність таких прогалин у мові змушує народ дивитися на світ чужими очима, порушує національну цілісність духовної культури. Найчастіше це трапляється з “непрестижними” мовами, які не мали можливості лінгвалізувати певні сфери пізнання і діяльності людини, лінгвалізовані “престижними” мовами.

Конструктивна обробка важливого питання престижу української мови має відбуватись, на наш погляд, із точки зору таких його основних показників:

- інформативність мови, тобто застосування її як носія найважливішої і найновішої інформації;
- виокремлення тих специфічних рис національного іміджу, для яких вираження засобами української мови має принципове у світовому соціоментальному контексті значення;
- високий рівень окультурення тощо.

Зазначені кроки до утвердження певної мови як офіційної (в іншій ситуації – як державної, як це є з українською мовою, розширення соціальних функцій якої відбувається повільно й суперечливо) наведені з огляду на необхідність врахування двох взаємопов'язаних тенденцій глобалізації європейського культурного процесу: 1) узагальнення на конкретній національно-традиційній основі; 2) комплексність і до певної міри необхідна механістичність підходу до опрацювання фактичних національно-культурних здобутків.

При поліетнічності населення країни і, відповідно, наявності в ній дво- чи багатомовності завжди виникає проблема співіснування мов різних етносів не тільки і не стільки на

побутовому, а насамперед на офіційно-державному рівні. У мовному законодавстві держав світу відомі три основні підходи до розв'язання цієї проблеми.

У першому випадку як державний засіб спілкування виступає мова однієї, звичайно найчисленнішої національності, що відіграла провідну роль в історичному формуванні держави. Таку функцію виконує іспанська мова в Іспанії, англійська – у США і т.ін. Ця роль мови може бути закріплена Конституцією, як, наприклад, в Іспанії, або не закріплена, як у США. У законодавстві різних країн назва цієї мови може бути різною – офіційна, державна або національна, з чого можна зробити висновок, що поняття “державна мова” та “офіційна мова” в цих країнах схильні розглядати як тотожні.

Другий шлях вибору загальнодержавного засобу спілкування в умовах багатомовності – визначення як державних усіх основних мов країни. Це має місце переважно в тих країнах, де важко визначити якусь одну корінну національність (наприклад, у Люксембурзі, де дві офіційні мови – французька і німецька), або є території компактного проживання двох і більше різномовних етносів. Наприклад, у Швейцарії є три офіційні мови – німецька, французька та італійська, однак ця тримовність здійснюється тільки в центральних органах влади (у роботі Федеральних зборів тощо). Фактично ж у країні має місце постійна одномовність: вона розділена чітким кордоном на три частини, у кожній з яких використовується як офіційна тільки одна з трьох мов. Подібна мовна ситуація в Бельгії. Тут також на рівні центральних установ визнано французьку, нідерландську

та німецьку. Країна розділена чітким лінгвістичним кордоном на три частини: фламандську (з нідерландською мовою), валлонську (з французькою) та двомовний округ столиці Брюсселя. Дві офіційні мови існують у Фінляндії (фінська, шведська), у Канаді (англійська, французька). Така ситуація склалася в цих країнах внаслідок компактного територіального поділу різномовних етнічних груп. Проте нерідко респектабельність особи, яка претендує на визначну посаду в державі, визначається ступенем засвоєння усіх офіційно визнаних мов держави. Таку ситуацію бачимо в республіці Мальта з двома державними мовами – мальтійською та англійською: володіючи англійською, людина може отримати надзвичайно престижний у цій країні фах гіда, але якщо вона має на меті стати політиком хоча б найнижчого рангу, вона повинна бездоганно опанувати мальтійську.

Практикується також третій варіант – із співвідношенням у законодавстві країни понять національна або державна та офіційна мови. Така картина властива в основному постколоніальним країнам, у яких поряд з місцевими (“національними”) мовами функціонують як офіційні мови колишніх метрополій – англійська, французька, іспанська, португальська (наприклад, в Індії, Гані та ін.). Спроба запровадження понять “офіційна” і “державна” мови була розроблена в СРСР перед його розпадом. Після того, як мови корінних народів кожної із республік були проголошені державними, офіційною мовою, незважаючи на строкатість мовно-державної картини, в межах усього Радянського Союзу було запропоновано вважати російську. Співіснування понять про державну

та офіційну мови закріплене в законодавстві Республіки Крим: державними проголошено російську, українську і кримськотатарську мови, а офіційною – тільки першу з них.

Боротьба українців за відновлення власної державності, за національну консолідацію завжди була невіддільно пов'язана з боротьбою за права рідної мови (рідною мовою вважають мову своєї нації, мову предків, яка пов'язує людину з її народом, з попередніми поколіннями). Як переконує світовий досвід, в основі духовного єднання людей у певну спільноту лежала й тепер лежить насамперед мова. Вона виконує такі найважливіші функції: а) інтегруючу – мова об'єднує людей, створює в них відчуття групової єдності, групової ідентичності і, отже, сприяє перетворенню населення в суспільство; б) організуючу – мова виступає засобом планування, мобілізації зусиль, адекватної передачі волі від одних структур суспільства до інших; в) регулюючу – мова забезпечує здатність підтримувати й відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків, якими поширюються інтелектуальні й моральні імпульси, що пронизують суспільство.

Ці функції мова найуспішніше виконує тільки тоді, коли вона витворена цим суспільством, пристосована саме до його менталітету, до його умов існування, і стає спільним надбанням для всіх його членів.

Історія державних інших мов дає багато таких прикладів.

Відродження втраченої майже дві тисячі років тому власної держави єврейів тісно пов'язали з відродженням своєї давньої мови – іврити. Для вивчення іврити було створено мережу денних і вечірніх курсів, видавалася потрібна література, спеціальні газети.

В Індонезії, яка нараховує десь 200 млн. населення, є понад 300 мов і близько однієї тис. діалектів. Понад 300 років країна перебувала під владою Голландії. Метрополія доклала усіх зусиль, щоб накинути індонезійському суспільству голландську мову, яку було відкинуто разом із колоніальним ярмом.

Танзанія, де 12 млн. населення і понад 100 мов, єдиною національною мовою країни проголосила мову суахілі. Вона вживається в усіх державних установах. Цією мовою проводиться навчання в школах. Обов'язковою умовою для одержання диплома про закінчення середньої школи є досконале (!) володіння державною мовою. Зазначимо принагідно, що пріоритетними напрямками європейської інтеграції є саме розвиток галузей середньої освіти так само, як і вищої, перепідготовка кадрів тощо – тобто ті галузі, які мають безпосередній стосунок до працевлаштування, мобільності кадрового складу.

Коли Італія здобула незалежність, італійська мова ледве животіла: із понад 25 млн. населення Італії тільки 600 тисяч володіли італійською мовою – решта розмовляли німецькою, французькою, діалектами. І за дорученням італійського уряду відомий письменник Алессандро Мандзоні розробив програму утвердження італійської мови серед населення Італії.

У Франції наприкінці XVIII століття ще цілих шість мільйонів французів (із 25 мільйонів) не знали французької мови і приблизно така ж кількість не могли вести зв'язної розмови (до цього числа входили 4-5 мільйонів нефранцузів), тобто половина населення не володіла мовою своєї країни. У прикордонних департаментах населення розмовля-

ло німецькою мовою, італійською чи іспанською мовами, залежно від департаменту. Вирішальним стало XIX століття: військова повинність, розвинена освіта (обов'язкова з 1886 року), поширення французької книги і особливо газет, журналів, державні чиновники, які мусили вживати мову держави, — усе це сприяло утвердженню французької мови на всій території держави й у всіх сферах суспільного життя. Наслідки – консолідація суспільства й духовне та економічне зростання Франції.

Стартова ситуація в Україні незрівнянно сприятливіша, ніж вона була свого часу у Франції, Італії, Індонезії чи Ізраїлі під час їхнього становлення як держав. Українською мовою в Україні, за переписом 1979 року, вільно володіли близько 80% громадян, розуміють її практично всі. В Україні потрібна цілеспрямована й ефективна підтримка з боку державних чиновників, правильна мовна політика, як б повернула зденационалізовану частину українського народу до рідної мови, а національним меншинам дала б змогу зберегти свої мови й водночас оволодіти державною мовою в повному обсязі.

Виходячи з історичних та мовно-культурних особливостей формування етнічного складу населення України, де кількісну перевагу на всій території, крім Криму, мають українці, роль державної й офіційної мови в Україні має виконувати одна мова – українська. Крім того, це є виправданим, оскільки статус державної забезпечує українській мові можливість поступово розширити сфери функціонування. Адже мова, якою наразі спілкується більшість українського населення – це й мова функціональна, мова з тисячолітньою

літературною та культурною традицією, національний код українства, який, згідно з загальними підсумками Болонського процесу, має бути збережений, систематизований і виведений на актуальний рівень універсального засобу вираження соціоментального обличчя народу (як часткові варіанти в цій ситуації можуть виступати етичний кодекс українського бізнесмена відповідно до етики міжнародної ділової комунікації, систематизація мовного іміджу української науки та ін.). Аксіомою є те, що для повноцінності функціонування мова повинна обслуговувати всі сфери комунікації: науку, техніку, виробництво, ділове спілкування, навчання тощо. Вагому роль, гадається, може відіграти в цьому процесі систематична інтеграція мово- та культуротворчих зусиль континентальної України та української діаспори як органічної складової нашої нації.

У Законі про мови в Україні сказано, що в роботі державних та громадських органів, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей, можуть використовуватися поряд з українською й інші національні мови. Цим положенням гарантуються мовні права всіх інших національностей України. В такому розумінні за мовами цих національностей можна закріпити статус офіційних на певних територіях – на відміну від загальнодержавної української. Проте, на наш погляд, за цієї перспективи перед суб'єктами утвердження статусу кожної конкретної офіційної мови постають певні концептуальні завдання, що мають ступеневий характер, а саме:

- з'ясування часового континууму вживання мови в регіоні як

загальноприйнятої при діловому та юридичному спілкуванні;

- систематизація джерел лексичного, фразеологічного й текстового фонду мови;

- впровадження різностильових джерел, інтерактивних навчальних програм у сферу викладання мови в середніх та вищих навчальних закладах, тобто закріплення (у деяких випадках – відновлення) “культурно-стильової пам’яті” – мовно-національного коду спілкування;

- зміцнення психолінгвістичної традиції вживання конкретної національної мови як функціональної – живої, тієї, що “працює”, — а отже, поступове подолання “комплексу меншовартості”;

- послідовний синхронічно-діахронічний моніторинг динаміки вживання мови у всіх сферах діяльності населення конкретної територіальної одиниці;

- чітке задокументоване визначення способів безперешкодного переходу з мови, визнаної офіційною в певному територіальному окрузі, на загальнодержавну і навпаки.

Євроінтеграційний процес на відповідних напрямках полягає у “впровадженні європейських норм і стандартів в освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС” [1, 3]. Здійснення цього завдання передбачає взаємне зняття будь-яких принципів, на відміну від технічних, обмежень на контакти і обміни, на поширення інформації. Внутрішнь-державний аспект цього моменту означає, зокрема, зняття методико-психологічного бар’єру при переході від стадії простого сприйняття інформації до системної взаємодії “збір інформації – переробка – кваліфікована

передача іншому члену соціуму”, яка є призабутою складовою національно-традиційного навчального менталітету. Необхідність такого реформування системи освіти України, в тому числі викладання державної мови, її удосконалення і підвищення рівня якості є найважливішою соціокультурною проблемою, яка значною мірою зумовлюється процесами глобалізації та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації та самореалізації. При цьому свідоме прагнення вдосконалення володіння державною мовою (як феноменом, об’єктом методичної уваги тощо) повинне бути як мінімум таким само високим, якою є зараз мотивація студентів різного мовного рівня при вивченні іноземних мов міжнародного спілкування.

Згадана вище настанова може бути розглянута на прикладі організації вивчення лінгвістичних дисциплін, зокрема італійської мови як державної (і як іноземної), в університеті міста Болонья в Італії, яке дало назву вищезгаданому знаковому процесу глобалізації системи вищої освіти. Робота студентів за програмою Socrates / Erasmus, у рамках якої в університеті було проведено навчально-наукові заходи з 16 лютого по 30 червня 2004 р., була побудована на таких засадах, як:

- поєднання особистісно орієнтованого аналізу й синтезу системи освіти й стилю життя (шляхом посилення відкритості обміну інформацією);

- систематизація спільних інформаційних здобутків ВНЗ Європи на базі врахування їх конкретного внеску;

- баланс між потребою в інформації і стилем роботи над нею, в тому числі застосування лінгвістичних навичок як робочого інструменту;

- розробка студентами і презентація засобами глобальної мережі Internet власних навчальних і дослідницьких програм;

- публікація результатів (їх унаочнення, концептуалізація, можна сказати, “оречевлення”) як необхідний елемент робочого процесу.

Міжфакультетський центр теоретичної та прикладної лінгвістики “L.Heilmann”, лінгвістичні центри ALTAIR та CLIRO постійно пропонують курси італійської мови для іноземців, на яких методика викладання передбачає активний міжвузівський обмін студентами, і як наслідок — постійну активацію набутого словникового фонду (тобто закріплення статусу італійської мови у свідомості таких студентів як функціональної), а також можливість перевірити свої знання й мовний прогрес шляхом доступного для всіх бажаючих (і для студентів-італійців) тестування, тренінг із підвищення рівня професійного мовлення, здійснюваний на основі групування за обраною в межах ВНЗ спеціалізації.

У наші дні в Європі постійно зростає кількість офіційно визнаних і державних мов, що є підтвердженням наведених домінант аналізу й синтезу головних концептів мовної політики в Україні. “Якщо в 1815 році (під час Віденського конгресу), — пише Орест Ткаченко, — їх було лише 13, то в 1919 р. (під час підписання Версальської мирної угоди) уже 27, а в 1945 р. (під час Потсдамської конференції) — 35. Отже, поява дедалі нових мов — закономірність загальносвітова. І на цьому тлі піднесення статусу української мови до рівня державної мови України виглядає не як виняток, а як цілком природне явище” [Цит. за: 3, 33]. Мова — живий організм, а отже, підлягає дії біогенетичного закону, що відображає єдність частини (індивідуум) і цілого (рід), окремого й загального. Таким чином, розгляд мовного питання в Україні в контексті процесу європейської інтеграції покликаний і здатний наблизити нашу державу до нового, цілком досяжного соціотворчого рівня.

Література

1. *Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції.* — К.: Науково-методичний центр вищої освіти Міністерства освіти і науки України, 2004. — 26 с.
2. *Александров В.М.* Інтенсивне навчання іноземній мові: аспект гуманізації // Збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції “Сучасне студентство України: досвід, проблеми, перспективи” (2004 р.). — Запоріжжя: ЗДУ, 2004. — С. 311-315.
3. *Ботвина Н.В.* Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділової комунікації: Навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероблене. — К.: АртЕк, 2002. — 208 с.
4. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство: Підручник. — К.: Академія, 2003. — 464 с.
5. Електронне джерело:
www.unibo.it/Portale/Didattica+e+studenti/Imparare+le+lingue.

Рекомендовано кафедрою української та іноземної філології ААУ